

УДК 94(477.83-25):[271.4-725:002.2],,1848/1870”

Організація просвітньої та видавничої діяльності у Львові: внесок греко-католицького духовенства (1848–1870)

Олександр СЕДЛЯР

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
Наукова бібліотека, науково-бібліографічний відділ,
вул. Драгоманова 5, м. Львів 79601, Україна
ol.sedlyar@gmail.com*

Важливе місце у просторі міста Львова ХІХ ст. займала Греко-католицька церква, яка, окрім інших завдань, займалася організацією просвітньої роботи серед галицьких русинів. У статті розглянуто просвітню і видавничу діяльність львівського греко-католицького духовенства та деяких розміщених у Львові товариств у 1848–1870 рр. Виділено п’ять основних тематичних блоків: розуміння львівським греко-католицьким духовенством просвітньої і пов’язаної з нею видавничої діяльності; організаційна структура, у межах якої русини займалися культурно-просвітньою роботою (товариство „Галицько-руська матиця” і Комісія „Народного дому”); використання цими організаціями кадрового потенціалу львівського духовенства; матеріальні ресурси (матеріали для друкованих видань і кошти на організацію просвітньої діяльності) названих громадських організацій; оцінка просвітньої діяльності галицьких русинів, якою керували передовсім представники львівського греко-католицького духовенства. Наголошено, що лідери руського просвітнього руху 1850–1860-х років загалом не виконали своїх завдань, однак такий результат значним чином викликали і наперед визначили як загальний стан руського громадського й інтелектуального життя в Галичині, так світоглядні й організаційні характеристики виконавців.

Ключові слова: Львів у 1848–1870 рр., греко-католицьке духовенство, просвітня і видавнича діяльність галицьких русинів, товариство „Галицько-руська матиця”, Комісія „Народного дому”.

Революційні події 1848 року в Австрійській імперії помітно змінили становище галицьких русинів і змусили їх пристосовуватися до нових обставин суспільного, політичного, національно-культурного та інтелектуального життя. Галицьким русинам, які мали до 1848 р. загалом невисокий освітній рівень, це було зробити нелегко, однак діяти, аби остаточно не опинитися на маргінесі всіх важливих для народу процесів, було необхідно. Вони це розуміли і спробували організувати та упорядкувати, наскільки це було можливо, свою діяльність (передовсім політичну та просвітню). Одним із найважливіших

напрямів, якому самі русини приділяли велику увагу, була культурно-освітня діяльність, яка органічно поєднувалася з видавничою. Вона мала на меті не лише сприяти підвищенню загального освітнього рівня, а й подати русинам орієнтири в національному житті, надати йому змісту і визначити завдання, актуальні в умовах Галичини та багатонаціональної імперії.

Особливе місце в організації руської просвітньої та видавничої діяльності займав Львів – адміністративний центр Галичини. У ньому була резиденція греко-католицького митрополита, духовна семінарія, діяв Ставропігійський інститут, з'явився „Народний дім”, поступово виникали руські товариства. Більшість представників галицької руської інтелігенції отримали вищу освіту у Львові. Простір Львова був для них знайомий. Місто сприймали як єдино можливий центр руського громадського життя, а нові інституції, які почали засновувати з 1848 р., досить легко вписалися у його мультикультурний простір.

Події 1848 року зробили актуальним запит на русина: русини (зі власною свідомістю і суспільною позицією) стали потрібними й австрійській владі (цей стан тривав недовго, але необхідного імпульсу націєтворчим процесам надав), і самій руській громаді (передовсім її формальним та неформальним лідерам). Однак такого нового русина ще слід було створити, навчити і знайти йому місце у складній міжнаціональній системі координат. Очолити цей, без сумніву, нелегкий і тривалий процес мали б діячі, яких сама руська громада визнавала авторитетними і компетентними. На цю роль надавалися передовсім особи, які керували Греко-католицькою церквою, інституцією з виразним руським характером і авторитетом серед народу. Залучивши світських русинів, керівники Церкви (Львівської архієпархії) організували Головну руську раду, яка мала би представляти інтереси всіх русинів. Такий варіант розвитку подій, як свідчить приклад пропольського Руського собору, не був єдиним, однак саме він пройшов випробування політичною напругою революційного 1848 року.

Головна руська рада та громадські організації, які вийшли з її середовища, взяли контроль над національно-освітнім / просвітнім життям русинів і вже в другій половині 1848 р. спробували визначити його мету, завдання, напрями роботи, виконавців. Враховуючи те, що в Головній руській раді переважали впливи греко-католицьких священників, зокрема крилошан Львівської архієпархії¹, запропоноване бачення проблеми та шляхи її вирішення були дуже близькі до відповідних уявлень і намірів верхівки Греко-католицької церкви. Територіально центр Львівської греко-католицької архієпархії (митрополії) знаходився у Львові, тут мешкали члени капітулу та консисторії (крилошани),

¹ Наприклад, Петро Головацький в одному з листів кілька разів прямо ототожнив правління („виділ”) Головної руської ради зі „св. Юром” [Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49 / Видав Др Кирило Студинський. Львів, 1909 (Збірник Фільольогічної секції Наукового товариства імені Шевченка. Т. XI і XII). С. 381–382 (Лист П. Головацького до Я. Головацького, Львів, 27 серпня 1849 р.)].

також були священики, які займалися педагогічною діяльністю; у місті перебували головні осередки руських громадських інституцій, які мали б займатися просвітою народу після 1848 р. Тому-то львівське греко-католицьке духовенство мало найкращі можливості організувати просвітню і пов'язану з нею видавничу діяльність і на практиці найактивніше на неї впливало.

Мета статті – окреслити основні напрями перспективних досліджень культурно-просвітньої, видавничої і загалом націєтворчої діяльності львівського греко-католицького духовенства за час від „Весни народів” до кінця 1860-х років, коли галицькі русини почали усвідомлювати зміну свого становища в Галичині у зв'язку з початком періоду автономії (яка фактично набула польського національного характеру) коронного краю. Стаття є вступною до теми, що потребує, вочевидь, ґрунтовного дослідження, а за умови розширення хронологічних меж хоча б до початку 1880-х років – окремої монографії.

Запропоновану в статті тему дослідники ще не розглядали. Історію Греко-католицької церкви в Галичині вивчала ціла група дослідників, серед яких згадаємо передовсім львівських істориків Олега Турія та Ярослава Глистюка. Вони зосередилися на багатьох важливих питаннях, але зовсім мало, на нашу думку, приділили уваги просвітній та видавничій діяльності греко-католицького духовенства, яке мешкало у Львові й монополюно керувало згаданими вище громадськими організаціями. Тут йдеться насамперед про бачення львівськими священиками мети і завдань цієї діяльності та їх безпосередню організаторську роботу. Слід також додати, що видавнича діяльність галицьких русинів у ХІХ ст., особливо в 1840–1870-х роках, залишається майже недослідженою, та й наступний період вивчений недостатньо. Зв'язок же культурно-просвітньої праці з видавничою безсумнівний – лише за посередництвом друкованого слова можна було успішно поширити нові ідеї та стандарти поведінки.

Джерелами до теми є передовсім опубліковані та неопубліковані матеріали руських культурно-просвітніх організацій, які займалися й видавничою діяльністю – товариства „Галицько-народна матиця” (фонд 148 Центрального державного історичного архіву України, м. Львів) та Комісії „Народного дому” (з 1869 р. – Руський народний інститут „Народний дім”; фонд 130 у цьому ж архіві), а також матеріали з архіву Якова Головацького – чільного на той час руського культурного діяча, науковця, професора Львівського університету, який сам був греко-католицьким священиком і належав до кола тих осіб, які визначали зміст і реалізацію просвітньої діяльності галицьких русинів. Архів Я. Головацького на сьогодні зберігається окремими частинами у складі кількох архівних фондів (фонду 104 у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України в Києві, фонду 36 у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаніка, фондах 309 і 362 у Центральному державному історичному архіві України, м. Львів). Важливе значення мають теж публікації в періодичних виданнях 50–60-х років ХІХ ст., насамперед у газетах „Зоря Галицька” та „Слово”.

У межах теми розглянемо кілька питань, а саме: 1) зміст поняття „просвіта” та розуміння львівським греко-католицьким духовенством просвітньої і пов’язаної з нею видавничої діяльності; 2) організаційну структуру, в межах якої русини займалися культурно-просвітньою роботою; 3) кадровий потенціал і персональний склад цих організацій у Львові порівняно з аналогічними показниками греко-католицького духовенства в цьому ж місті; 4) матеріальні ресурси (тут йтиметься про матеріали для друкованих видань і кошти на організацію просвітньої діяльності), які перебували в розпорядженні керівництва названих вище товариств; 5) оцінку просвітньої діяльності галицьких русинів, що відбувалася під орудою місцевого греко-католицького духовенства.

Руська „просвіта” / освіта і греко-католицьке духовенство. Це найважливіша тематична група, результатом дослідження якої мали би стати принаймні кілька ґрунтовних статей. Насамперед йдеться про рецепцію ідеології Просвітництва, явища XVIII ст., в австрійській Галичині кінця XVIII – першої половини XIX ст. Ідея просвіти („просвѣщенія”) не була чужою для освічених галицьких русинів, особливо для тих, які активніше за інших контактували із західною культурою, ретрансльованою переважно через німецько- і польськомовні середовища. Важливу роль тут мали навчання у Відні, контакти зі слов’янськими культурними діячами, польськими революційними колами, читання західної літератури. Отже, перше питання, на яке слід звернути увагу, як саме західне *Aufklärung* сприймали галицькі русини, звісно, їх освічена верхівка, і наскільки глибоко й органічно ідея просвіти увійшла до руського інтелектуального дискурсу доби, яка безпосередньо передувала „Весні народів”.

Друге питання стосується перетворення та адаптації до місцевих умов запозичених західних зразків просвіти народу. Очевидно, що така адаптація мусила відбуватися як з огляду на спільноту, яку слід було „просвітити”, так і на виконавців просвітніх завдань, адже ними мали бути передовсім греко-католицькі священники. Тобто, у багатонаціональній Галичині під впливом традиційного руського суспільства відбувалася певна трансформація західноєвропейських ідей Просвітництва, запозичених через австрійську систему освіти та німецькомовну літературу і пристосованих до душпастирської місії, яку виконували священники. Результатом цього мала би стати певна руська модель просвіти народу, яку русини намагалися сформулювати в 1848 р. (зокрема на 3’їзді руських вчених) і реалізувати згодом через систему державної освіти та громадські інституції, такі як товариство „Галицько-руська матиця”. Ця модель у 50–60-х роках XIX ст. зазнала певних змін щодо пріоритетних напрямів, однак залишалася актуальною аж до кінця 1860-х років. Це питання (як бачили просвіту співвітчизників, який зміст вкладали в це поняття галицькі русини, зокрема львівські греко-католицькі священники) є одним із ключових для дослідників національного життя русинів середини XIX ст.

Третій блок питань такий: як лідери галицьких русинів бачили практичну реалізацію більше-менше визначеної і прийнятої ними моделі просвіти руського народу? Яку роль у цьому мала би грати держава з її закладами освіти, як взагалі така діяльність мала узгоджуватися з державною національною та освітньою політикою? Яке місце відводили громадським організаціям і громадській ініціативі? Хто би мав виконувати таку програму і де брати кошти? Як поєднати релігійний і світський компоненти просвіти, імперський та національний підходи? Цей перелік можна продовжувати. На більшість із цих питань (або й на всі) провідники руського народу не мали чіткої відповіді. Більше того, виглядає так, що вони й не намагалися шукати відповіді, а підлаштовувалися під поточний стан справ. Це було пов'язане із загальною стратегією дій лідерів галицьких русинів у зазначений період, аналіз якої не належить до теми цієї статті.

Четвертий блок питань стосується планованих результатів просвітницької діяльності галицьких русинів. На який результат вони очікували? Яким мав бути той „просвѣщенный” русин, якого хотіли побачити? Це не було суто культурно-освітнє питання, його вирішення вплинуло б і на матеріальний стан та соціальний статус багатьох русинів, і на політичну позицію найактивнішої частини руської спільноти та політичну діяльність її провідників.

Висловимо кілька загальних міркувань про розуміння „просвіти” галицькими русинами в середині XIX ст., передовсім греко-католицьким духовенством. Хоча це поняття було відоме русинам задовго до того часу, однак особливо актуальним і популярним воно стало в 1848 р.; просвіту асоціювали з революційними змінами „Весни народів” і свободою. Михайло Куземський у вступній промові на З'їзді руських вчених підкреслив: „Але підстава життя народного, життя вільного єсть просвѣщеніє, бо ино просвѣщеніє народы суть правдиве свободными. Въ тыхъ словахъ єсть всказана цѣль нашихъ дѣланій. Масмо ся старати, щобъ нарѣдъ нашъ дорогіи права челоувѣчества, которіи єму свобода вернула, точно пѣзнавъ, щобъ я искренно полюбивъ и къ нимъ душою и тѣломъ припавъ”². Як бачимо, у 1848 р. просвіту ототожнювали з розумінням вільною людиною своїх прав, тобто вихованням вільної людини.

Такий стан існував недовго. Як тільки революційний імпульс почав затихати, „просвітницька” риторика львівських лідерів галицьких русинів змінилася – наголос стали робити на потребі освіти (зрозуміло, елементарної) і морального виховання малограмотного руського простолюду та пошуку культурно-національної ідентичності руською інтелігенцією. Такий підхід зберігався з певними трансформаціями до кінця досліджуваного періоду. Первісні амбітні плани провідників галицьких русинів швидко були зведені до

² Историческій очеркъ основанія Галицко-русской Матиці и справозданье первого собору ученыхъ русскихъ и любителей народного просвѣщенія / Составлено Яковомъ Головацкимъ. Во Львовѣ, 1850. С. XLI.

звичного і зручного для духовенства навчання (світського й релігійного) селян та виявів руського патріотизму (який мав виразно історично-обрядовий відтінок) серед інтелігенції.

На З'їзді руських вчених 1848 року Михайло Куземський наголосив, що „школы, а особливо такъ звані народні, самы еще народъ не просвѣтятъ; они ино устеляють дорогу до просвѣщенія народного, правдивое просвѣщеніе ино изданіємъ добрыхъ и отвѣдныхъ книгъ въ народномъ языкѣ, котрѣ бы народъ читавъ и ними ся обучавъ, розпространитися може”³. Отже, шкільна освіта, сама по собі недостатня для народу, мала би для русинів доповнюватися читанням відповідної літератури рідною мовою. Це твердження, яке саме по собі ніби не викликає заперечень, слід розглянути докладніше.

По-перше, йдеться про місце державної школи у вихованні „просвѣщенного” русина. У 1848 р. була поширена думка, що значна (якщо не основна) частина просвітньої роботи, спрямованої на русинів, має бути виконана поза системою офіційної, державної освіти. Очевидно, мали на увазі, що тодішня австрійська школа не може дати русинам необхідного виховання, необхідної інформації і, що дуже важливо, в належному („своєму”) культурному та психологічному середовищі. Однак уже в другій половині 1849 р. стало зрозуміло, що найкраще русини зможуть реалізувати національні просвітні ініціативи саме в школі⁴. Це було пов'язано і з погіршенням можливостей для просвітньої діяльності поза офіційними установами, і з неможливістю швидко сформуванню ефективну для виконання поставлених завдань підбірку літератури поза шкільною програмою. Такий стан зберігався й надалі, більше того, коли в 1861 р. русини знову опинилися у відносно сприятливій ситуації для національно-культурного розвитку, всі зусилля на просвітньому напрямі вони зосередили на спробах домогтися запровадження руської мови як викладової у школах та підготувати повний комплект відповідної навчальної літератури⁵.

³ Там само. С. XLII.

⁴ Тоді ж галицькі русини активно взялися за підготовку шкільних підручників руською мовою. Трохи згодом Я. Головацький писав: „Огромная работа, но наше священники неусомнѣваются въ лучшемъ успѣхѣ. Неутомимый нашъ Малиновскій работаетъ днемъ и ночью, и я Васъ увѣрить могу, что до года онъ будетъ готовъ съ большей частью учебниковъ для Гимназіи” [Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (далі – ЛННБ України ім. В. Стефаника), відділ рукописів, ф. 36, од. зб. 487 / п. 22, арк. 2 зв. (Чернетка листа Я. Головацького до В. Добрянського, б. м., б. д. [1851 р. (?)])]. Як бачимо, Я. Головацький, який і сам укладав підручники, особливо відзначав о. Михайла Малиновського, який у першій половині 1850-х років був дуже плідним автором (перекладачем) та упорядником навчальних і просвітницьких видань.

⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДА України у Львові), ф. 362, оп. 1, спр. 161, арк. 9–9 зв. (Чернетка листа Я. Головацького до [Г. Шашкевича], б. м., 9 (21) січня 1861 р.).

Так виглядає, що галицька руська інтелігенція – під впливом ідей Просвітництва та йосифінських реформ у галузі освіти – переносила певний відбиток цих знань, спогадів і уявлень на поточну ситуацію середини XIX ст. Звідси і тактика реалізації просвітніх заходів – „згори вниз” із вирішальною участю провідників і незначним впливом на розвиток подій споживачів інформації (подібно до ранішої в часі реалізації державної просвітницької програми в Австрії), і дуже великі сподівання на допомогу системи державної освіти в реалізації руської просвітньої програми після 1849 р., і спроба використати організаційну структуру (деканати) Греко-католицької церкви, аби упорядкувати виконання просвітніх завдань (подібно, як держава використовувала свій апарат). Разом із тим було очевидно, що часи Просвітництва минули, і діяльність лідерів галицьких русинів, незважаючи на подібну до просвітницької риторику, все ж була іншою, орієнтованою на місцеві руські, галицькі обставини.

По-друге, просвітня діяльність вимагала видання „добрых” книг рідною мовою. Це завдання для галицьких русинів було дуже непростим. Руське книговидання в Австрії до 1848 р. перебувало на низькому рівні розвитку, було обмаль і потенційних авторів, і придатних для просвітньої роботи текстів руською мовою. Усе необхідно було створити за короткий час. Саме тому вирішили діяти негайно і спільними зусиллями організували З’їзд руських вчених у жовтні 1848 р., заснували товариство „Галицько-руська матиця”, яке повинно було видавати руську „просвітню” літературу. Плани були амбітними, однак вдалося реалізувати тільки невелику частину. Галицькі русини відчували гострий дефіцит потрібної літератури, і це суттєво впливало на ефективність виконання просвітньої програми.

До сказаного вище слід додати ще кілька важливих зауважень. Галицькі русини в культурно-освітній сфері (і не тільки там) помітно відставали від інших народів Австрії, на досвід яких вони найбільше орієнтувалися (передовсім німців, поляків і чехів). На це відставання часто звертали увагу в 1848 р., згадували про нього й пізніше. Наслідком цього було бажання сконцентрувати зусилля і швидко (за кілька років) заповнити прогалини у видавничому репертуарі. Особливо характерною така ситуація була для 1848–1855 рр., слабшими, але теж виразними були плани надолужити згаяний час у 1861 і 1864 рр. Концентрація зусиль вимагала якнаймасовішого залучення потенційних авторів і видавців. Саме тому галицькі русини скликали з’їзди вчених, на які запрошували всіх, хто міг би причинитися до просвітньо-видавничої діяльності, оголошували конкурси на написання найпотрібніших книг, у яких міг брати участь кожен охочий. Однак, незважаючи на спроби мобілізувати співвітчизників на виконання національного просвітнього проекту, результат був незадовільним і рукописів належного рівня подавали дуже мало. Це було пов’язано з низкою причин, серед яких – дуже бідний кадровий потенціал галицьких русинів у 50–60-х роках XIX ст., коли тих, хто міг

підготувати якісний текст просвітнього характеру, можна було порохувати на пальцях однієї руки. Дуже важливим у цьому контексті було й саме розуміння змісту просвіти громадськими провідниками галицьких русинів, тобто переважно львівськими греко-католицькими священиками.

Поняття „просвіти” не було однозначним. Галицькі русини здійснювали (хоча про це писали мало, бо вважали самозрозумілим) дві просвітні стратегії: для народу та інтелігенції. Просвітня програма для простолюду мала поєднувати початкову освіту руською мовою (яку контролювала тоді Греко-католицька церква), релігійне виховання та основи раціонального господарювання. Про виховання вільної, політично грамотної людини практично не йшлося. Відповідною була й видавнича програма: у ній переважали букварі (протягом кількох років після 1848 р.), молитвослови, життя святих, популярні посібники для ведення раціонального господарства. Не все заплановане вдалося реалізувати, найбільша розбіжність між планами і втіленням їх у життя була щодо господарської літератури. Фактично для просвітніх лідерів галицьких русинів, серед яких переважали львівські греко-католицькі священики, руське селянство та міщанство було на другому плані (можливо, за винятком короткого часу в 1848–1850 рр.); йшлося не так про розвиток простолюду, як про збереження його природної руськості.

Іншою була ситуація з інтелігенцією. Цю соціальну верству завдяки отриманій освіті вважали уже „просвѣщенной”. Однак русини-інтелігенти часто, на думку львівських провідників, не знали багато з того, що належало знати руському патріотіві. Для цього мала бути розгорнута програма спеціальної „руської” просвіти для освічених русинів. Це явище виразно проявилось під час революційних подій 1848–1849 років і в першій половині 1850-х років, хоча існувало й пізніше. Інтелігент мав стати „руським патріотом”. Це означало, що він повинен був не тільки молитися по-руськи, а й розмовляти і писати, знати руську історію, читати руські книги і підтримувати руські національні вимоги. Він мав розуміти, хто русини є, на чийй землі вони живуть і яке становище на ній зараз займають. Про політику практично не йшлося: вірність цареві й династії та підтримку суспільно-політичних заходів руських лідерів (фактично верхівки Греко-католицької церкви) вважали чимось зрозумілим без зайвих пояснень.

На практиці ця програма звелася до навчання руської історії та дискусій про „правильну” літературну руську мову. Тут, на думку багатьох руських громадських діячів, існувало протистояння між „просвѣщенієм” і „хахлацтвом”. Тоді (а йдеться передовсім про першу половину 1850-х років) „хахлацтво” не мало національного відтінку і не пов’язувалося з прихильниками українофільського світогляду. „Хахол” чи „хахлак” – це був, як уважали, „непросвѣщенный” у руському дусі освічений співвітчизник, який визнавав себе русином і цю руськість підкреслював; він не знав „справжньої” руської історії, не вчив граматику руської мови, писав нібито спольщеним народним

наріччям і цим самим сприяв полонізації русинів. „Хахольства” можна було позбутися, наполегливо займаючися самоосвітою, а можна було, навпаки, „схаклатитися”, мешкаючи в селі й не цікавлячись інтелектуальним доробком „просвѣщенних” русинів⁶. У 1860-х роках у зв’язку з новими обставинами ситуація змінилася – більшість інтелігентів-русинів у той чи інший спосіб стали „просвѣщенними” в руському дусі (хоча рівень цієї „просвіти” не варто перебільшувати – він був далеким від бажаного), натомість з’явилося нове протистояння – русофілів та українофілів.

Саме тому найактуальнішою в руському середовищі 50–60-х років XIX ст. була дискусія про літературну мову, а серед найпотрібніших видавничих проєктів національного значення незмінно перебувала наукова чи науково-популярна історія Русі (Галицької Русі). Такі просвітницькі плани, поєднуючись із прагненням одним зусиллям надолужити багаторічне відставання у цій сфері, породили низку видавничих проєктів, які мали би чи не самотужки за короткий час роз’яснити галицьким русинам найважливіші теми з історії чи літературного життя. До них належали „Історія Галичскаго княжества” Дениса Зубрицького, лише частково реалізований проєкт хрестоматії руської літератури Я. Головацького, руська „Анґологія” Я. Головацького і Б. Дідицького (видано лише першу частину), „Записки Өеодосія Бродовича”, які готували до друку М. Малиновський, Я. Головацький і Б. Дідицький, проєкт популярної історії Русі, який намагалася реалізувати „Галицько-руська матиця” в другій половині 1860-х років, „Науковий зборник” тієї ж „Матиці” та інші плановані чи надруковані видання. Їх суспільний вплив був меншим від очікуваного; належним чином ці проєкти не виконали просвітнє завдання.

Варто звернути увагу ще на один важливий аспект руської просвітньої діяльності в середині XIX ст. Це було характерне для галицьких русинів, як людей переважно малозаможних і з низькими можливостями досягти високого соціального статусу, бажання знайти покровителя, отримати допомогу ззовні. Ця обставина впливала не тільки на політичну діяльність, а й визначала національно-просвітню програму. Звідси – не лише сподівання на допомогу

⁶ Й. Кобринський якось писав Я. Головацькому про себе: „Іа же схаклатчился совершенно, токмо умѣю гной возити и ѣхати въ лѣсъ” [Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 / Видав Др Кирило Студинський. У Львові, 1905 (Збірник фільольогічної секції Наукового товариства імени Шевченка. Т. VIII і IX). С. 46–47 (Лист Й. Кобринського до Я. Головацького, Мишин, 17 січня 1858 р.)]. М. Малиновський писав А. Петрушевичу перед його переїздом на парафію: „Много мя оскорбляет, що Вы выносите на приходъ; [...] понеже на селахъ нашихъ густѣйшая хахолщина наша можетъ и Васъ заглушить” [ЛННБ України ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, ф. 77, од. зб. 137 / п. 4, арк. 29 зв. (Дописка М. Малиновського у листі Я. Головацького до А. Петрушевича, Львів, 9 (21) березня 1857 р.)]. Були й інші подібні оцінки в листах греко-католицьких священиків середини XIX ст.

держави, а й положення у статуті „Галицько-руської матиці” про греко-католицького митрополита як покровителя товариства (а отже, всієї руської просвітньо-видавничої діяльності), і спроби знайти мецената для найважливіших руських видавничих проектів (найпомітнішою в цьому плані була співпраця Я. Головацького з Михайлом Качковським у середині 1850-х років), і поширене від 1860-х років бажання галицьких русинів заснувати стипендію свого імені, ставши таким чином покровителем для бідної руської молоді⁷. Згадана останньою тенденція може свідчити й про зміщення акцентів у просвітній діяльності русинів: якщо відразу після 1848 р. провідним для потенційних жертводавців було бажання підтримати інституційне становлення і видавничу діяльність громадських організацій („Матиці” й „Народного дому”), то з 1860-х років усе більше уваги стали звертати на матеріальну підтримку молоді, яка здобуває освіту в державних школах. Це опосередковано теж свідчить про невисоку ефективність просвітніх громадських організацій та їхніх видань у попередній період. Галицькі русини, які готові були пожертвувати гроші на культурно-освітню справу, воліли підтримати окремих молодих співвітчизників, які прагнули до освіти, аби здобути потім кращу посаду, аніж інвестувати в масові, але малоефективні просвітні видавничі проекти.

Організаційна структура. Плануючи зайнятися просвітньою діяльністю, керівники Головної руської ради подбали про відповідну організаційну структуру. Так з’явилося товариство „Галицько-руська матиця”, в якому після недовгого періоду невизначеності й малопомітної назовні суперечки за владу провід перебравли „святоюрці”, тобто крилошани Львівської архієпархії та наближені до них особи. Трохи згодом з’явилася ідея збудувати Народний дім і створити на його базі однойменну багатофункціональну національно-просвітню організацію. Будівництво затяглося, і Комісія „Народного дому”, де також переважали „святоюрці”, протягом досліджуваного періоду займалася переважно господарськими питаннями, залишивши реалізацію закладеного в це товариство (у 1869 р. було затверджено статуту Руського народного інституту „Народний дім”) культурно-просвітнього потенціалу на майбутнє. Отож, ключовими для дослідників є питання: 1) про практичну реалізацію просвітніх намірів галицьких русинів у межах товариства „Галицько-руська матиця”, і

⁷ Наприклад, священник Михайло Козанович в одному із листів до Я. Головацького спочатку радіє, що „єсть несомнительно обявляющій ся духъ въ народѣ, стремлящій къ просвѣщенію”, потім нарікає, що молоді, яка бажає „просвѣщенія”, заважають „убожество, нужда и обманы”, а далі констатує: „провѣдѣніе оставило для той несчастной молодежи одну стежечку, с. е. сочувствія просвѣщенной братіи – стежечку покровительства!..” і тішиться, що „провѣдѣніе щоразъ бѣльше число возбуждаєть покровителей, которіи пѣдъ свои хранительнѣ крила бѣдну молодежь собирають, питають и руководствуютъ къ желаемой цѣли!..” [ЦДІА України у Львові, ф. 362, оп. 1, спр. 157, арк. 179 зв. (Лист М. Козановича до Я. Головацького, Вільшаниця, 3 (15) серпня 1863 р.)].

2) про те, як діяльність керівництва цього товариства і „Народного дому” може свідчити про розуміння ідеї просвіти руського народу в Австрії.

„Матиця” мала займатися передовсім видавничою роботою⁸. Це товариство, отримавши стартовий капітал від членів, планувало забезпечити русинів необхідною літературою. Видавнича програма в загальних рисах була окреслена на першому З’їзді руських вчених 1848 року, але її ніколи не було реалізовано. Переважна більшість потенційних авторів, які задекларували бажання підготувати для друку певні видання, не виконала цього. Товариство протягом досліджуваного періоду не мало чіткого видавничого плану. Друкували те, що було під руками, але найчастіше не друкували нічого, покликаючися на відсутність матеріалів для публікації.

Брак потрібних авторів і текстів був лише частиною проблеми. Організація роботи та здобутки „Галицько-руської матиці” свідчать, що просвітньо-видавнича діяльність була для її „святоюрського” керівництва другорядною справою. Увага до „просвіщення” виявилася декларативною. Керівники „Матиці” на нечисленних загальних зборах товариства (протягом 1848–1870 рр. їх відбулося лише п’ять) згадували про необхідність просвіти, однак на практиці їхню увагу займали церковні та політичні справи. Вузьке коло осіб займалося надто великою кількістю різних справ і не могло ефективно вирішувати всі завдання. Персональний склад керівних органів (віділу „Матиці” та Комісії „Народного дому”) оновлювався повільно й поверхово: ключові посади займали одні й ті ж особи протягом десятиліть. Високий соціальний статус „святоюрців” і наближених до них осіб, а також брак достатньої кількості активних і патріотично налаштованих русинів у Львові не давали змоги радикально змінювати правління „Галицько-руської матиці”, хоча істотні претензії до нього були⁹. Це консервувало існуючі порядки. Від амбітної просвітницької програми 1848–1849 років під тиском обставин відійшли, а нової не підготували.

⁸ У проекті статуту „Галицько-руської матиці” від 1 червня 1848 р. йшлося: „Галицка руска матица старатися будеть печатати и подавати народови по найменшой цѣнѣ добріи и оужиточныи книги къ оутверженію вѣры и обычаиности, къ розширенію вѣдомостей, къ розвытію краснорѣчія, краснописанія, техники (ремесла), господарства и педагогіи или доброго вихованя” (ЦДІА України у Львові, ф. 148, оп. 1, спр. 1, арк. 2). У затвердженому в 1861 р. статуті товариства завдання „Матиці” було визначене так: „Старатися о добры, пожиточны книжки, прежде всего въ языцѣ рускѣмъ, которыи послужили бы до роспространенія добрыхъ общеполезныхъ знаній, до оукрѣпленія святои католическои вѣры и благонравія, якоже до поднесенія промысленности и земледѣлія” (Там само. Спр. 6, арк. 2).

⁹ Про персональний склад виділів „Матиці” в 1848–1870 рр. див.: Седляр О. „Галицько-руська матиця”: завдання, організація, члени товариства (1848–1870) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2012. Вип. 21: Scripta manent. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича / Редкол.: М. Литвин (голова) та ін.; упоряд.: О. Седляр, Н. Кобрин; уклад. біобібліогр. покажч. Л. Панів. С. 688–691.

Діяльність „Галицько-руської матиці” та Комісії „Народного дому” в 50–60-х роках ХІХ ст. свідчить, що накреслена першим З’їздом руських учених програма стала лише швидкоплинним епізодом для львівських греко-католицьких священиків, які керували цими організаціями. Вони виявилися неготовими організувати ефективну просвітньо-видавничу діяльність. Це й не дивно, бо перед 1848 р., як свідчить листування Я. Головацького, тільки двоє священиків зі Львова (Іван Ільницький і Михайло Малиновський) брали участь у поширенні руських світських видань¹⁰. Вичерпавши невеликий запас рукописів для публікацій, який з’явився на хвилі піднесення письменницької активності галицьких русинів у 1848–1849 рр., керівники „Матиці” зосередилися на вузькому колі видань. Протягом більшої частини 1850-х років (з 1853 р.) це були молитвослови та „Галицькій исторической сборник”, на початку 1860-х років – комплект гімназійних підручників із богослов’я, у середині та другій половині цього десятиліття – „Науковый / Литературный сборник”. Це була радше імітація видавничої діяльності¹¹.

Просвітня спрямованість видань теж свідчила, що священики, які переважали в керівництві „Матиці”, не бачили, як можна ефективно задовольнити просвітні запити галицьких русинів; зрештою, висловимо припущення, що вони ці запити всерйоз не обговорювали. Не те, щоби основні потреби русинів у цій сфері тоді були невідомими – про них писала преса, були спроби порушити певні питання на загальних зборах „Матиці”, мабуть, була якась інформація і в кореспонденції, яка надходила до провідників руського народу, – однак замкнутість, навіть герметичність товариства не давала змоги вести активну внутрішню дискусію. Ні загальні збори, ні виділ, ні голова „Матиці” не бачили потреби в гострих принципових дискусіях; ніхто не бажав брати на себе відповідальність за контроверсійні рішення. Вважаючи просвітньо-видавничу діяльність другорядною порівняно з політичною, керівники „Матиці” не бажали витратити на неї багато зусиль, часу і ресурсів. Майбутнє Русі для них мало вирішитися в кабінетах державних чиновників, а не завдяки читацьким практикам руської інтелігенції, учнівської та студентської молоді чи в сільських читальнях.

З позицій сьогодення здається, що руські просвітні лідери 50–60-х років ХІХ ст. марнували дорогоцінний час і тільки посилювали відставання у цій сфері від інших народів, наприклад, від чехів. Самі вони, однак, тоді так не

¹⁰ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49... С. 193, 201 (Листи Д. Зубрицького до Я. Головацького, Львів, 22 червня 1847 р., та Я. Головацького до Я. Досковського, б. м., 9 вересня 1847 р.).

¹¹ На засіданні виділу 5 (17) грудня 1869 р. тодішній голова „Матиці” А. Яновський абсолютно серйозно питав колег: „чи не порадно бы было выдавати якіи новии книжки и якого содержания?” Отже, сам факт необхідності видання нових книг (окрім „Литературного сборника”) ставився під сумнів і потребував обговорення виділу „Матиці” (ЦДІА України у Львові, ф. 148, оп. 2, спр. 7, арк. 22).

вважали. Після того, як швидко минув сплеск 1848 р., „святоюрці” розглядали просвітню діяльність як дуже тривалий процес. Кілька років не мали жодного значення. Будь-які плани з чіткими хронологічними рамками були приречені на невиконання і тому не мали сенсу. Саме через це неодноразово переносили загальні збори „Матиці” й відкладали реалізацію видавничих проєктів. Вирішення деяких принципових питань (наприклад, щодо літературної мови) взагалі відкладали на невизначене майбутнє – їх мав вирішити сам час.

Така філософія дивним, на перший погляд, чином поєднувалася зі спробами надолужити відставання за допомогою окремих видань, певних „знакових” проєктів. Але суперечності тут немає. Ці проєкти мали на меті не так перетворити русинів у новочасних громадян, як повідомити їм *правду*: дати зразок *правильної* граматики руської мови, повідомити *справжню* історію Русі та автентичні історичні джерела, уможливити русинам молитися і вивчати основи богослов'я в гімназії по-руськи. Повідомити співвітчизникам правду, *свою* правду, щодо життєво важливих для них питань було, на нашу думку, головним завданням просвітньо-видавничої програми провідників галицьких русинів, адже, як уважали, хто знатиме правду й діятиме згідно з нею, той матиме Божу підтримку. Часовий фактор та інтенсивність праці тут не були визначальними. Навпаки, зайва метушливість могла нашкодити, породити багато дрібних справ, за якими не буде видно головного завдання: збереження автентичної руськості.

Цим можна пояснити й малу кількість запозичень із досвіду просвітньої та видавничої роботи інших народів. Брак місцевих авторів мав би спонукати керівництво „Матиці” до пошуку необхідних текстів іншими мовами, тим більше, що галицькі русини мали чималий досвід у перекладі підручників. Однак, крім навчальної літератури, це товариство не друкувало перекладені тексти. Переклади навіть із німецької чи чеської мов, не кажучи вже про французьку та англійську, не могли дати належні знання про руську мову, історію, східнохристиянську культуру в Галичині. Актуальні для Західної Європи науково-популярні нариси чи тексти, де йшлося про розвиток громадського, політичного та культурного життя, „Галицько-руській матиці”, на думку керівництва, не були потрібні. З одного боку, середовище, з якого походили члени виділу „Матиці”, не відстежувало належним чином такі публікації, а з іншого – було занадто обережним і навряд чи погодилося б популяризувати нові суспільні ідеї, нехай уже навіть апробовані в Австрії.

Обережність у діях, яку викликали консервативний світогляд греко-католицьких священиків і світських осіб з їхнього оточення, та постійне прагнення не дати підстав для критики політичним опонентам дуже вповільнювали розвиток просвітньо-видавничої діяльності галицьких русинів. Це добре видно на прикладі „Галицько-руської матиці” та Комісії „Народного дому”, якими керували ті самі особи. Одним із найважливіших культурно-просвітніх питань для Комісії „Народного дому” в 60-х роках XIX ст. було

відкриття бібліотеки та читальні¹². Коли закінчилися будівельні роботи в Народному домі, постало питання про відкриття читальні. Комісія ухвалила відповідне рішення, однак воно не було реалізоване. Офіційна причина цього – брак коштів на облаштування бібліотеки й читальні, однак бурхливе обговорення цього питання на засіданні Комісії (не висвітлене в протоколі) наштовхує на думку, що були й інші, не лише фінансові причини.

Бібліотеку „Народного дому”, ще не відкриту тоді для читачів, поповнювали з різних джерел. У 1860-х роках значними були книжкові дари з Росії за активного посередництва Я. Головацького і Б. Дідицького. Приймаючи їх, Комісія намагалася цього не афішувати¹³. Вочевидь, вона не була готова надати доступ до цієї літератури охочим, аби не наразитися на звинувачення у сприянні популяризації Росії та православ'я серед галицьких русинів. Лише у 1880-х роках, коли до керівництва „Народного дому” увійшли представники нового покоління діячів, бібліотеку та читальню нарешті відкрили.

Для „Галицько-руської матиці” обережність керівництва спричинила не лише збіднення видавничого репертуару, а й постійне прагнення уникати гострих дискусій (передовсім із мовного питання) та, так би мовити, непублічність правління товариства. Хоча керівниками його були відомі та шановані люди, вони не вважали за доцільне виступати у пресі, пояснювати завдання товариства та дії його віділу, брати участь у громадському обговоренні просвітньої роботи, яке стало особливо актуальним у середині та другій половині 1860-х років. Вони обмежувалися звітами-монологами на загальних зборах та обговоренням деяких питань у вузькому колі. Потенціал галицької руської провінції використовували дуже слабо. „Матиця” не мала філій і асоціювалася тільки зі Львовом, точніше, зі львівським греко-католицьким духовенством.

¹² Відповідно до статуту 1869 року „Рускій народный Институтъ подъ названіємъ „Народный Домъ” [...] вознамѣряетъ русскій языкъ образовати, словесной дѣятельности пособствовать, науки и искусства розвивати и такъ просвѣщеніе и нравственность mezi русскимъ жительствоmъ распространяти”. Серед засобів, за допомогою яких Інститут мав би виконувати свої завдання, на першому місці у статуті стояли бібліотека та читальня. Див.: Статуты русского народного Института подъ названіємъ „Народный Домъ” во Львовѣ // Слово (Львів). 1869. Ч. 7. 22 января (3 февраля).

¹³ Керівники Комісії „Народного дому” боялися навіть підтвердити факт отримання книг російським дарувальникам, бо „известныя обстоятельства не допускаютъ выдавать засвидѣтельствованій за границу”. В той само час бібліотека Оссолінеуму надсилала до Росії розписки за отриману літературу [Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології, ф. 104, од. зб. 382, арк. 17 зв.–18 (Копія листа Я. Головацького до М. Раєвського, Львів, 14 (26) квітня 1866 р.)]. У 1872 р. Я. Головацький, уже перебуваючи в Росії, писав до Львова: „Въ народный Домъ не посылаю книгъ – боюсь бо, чтобы от. Мальнівський не выбросилъ ихъ вонъ” [Там само. Од. зб. 277, арк. 1–1 зв. (Чернетка листа Я. Головацького до А. Петрушевича, б. м., 10 лютого 1872 р.)].

Деякі русини, особливо в 1850-х роках, прямо асоціювали „Галицько-руську матицю” з консисторією Львівської греко-католицької архієпархії. Михайло Петрушевич готував словник із ботаніки й прохав брата Антонія довідатися, „что Пресвѣтлаѣ Консисторїа съ нимъ оучинити гадає”¹⁴, хоча консисторія не займалася публікацією словників. Мова, звичайно, йшла про те, що члени консисторії вирішували видавничі питання як керівники „Матиці” чи Комісії „Народного дому”. Для розповсюдження видань „Матиця” використовувала мережу деканатів Греко-католицької церкви, а священники-розповсюджувачі, на відміну від книгарів, за свою працю не отримували винагороди. Члени Комісії „Народного дому” на початку 1850-х років були готові передати управління активами митрополичій консисторії і не зробили цього лише тому, що мали серйозні претензії до єпископа-помічника Івана Бохенського¹⁵. Ці факти показують тісний зв’язок цих громадських організацій із львівським греко-католицьким духовенством.

Кадровий потенціал. Уже йшлося про те, що греко-католицькі священники, які мешкали у Львові, склали основу виділу „Галицько-руської матиці” та Комісії „Народного дому”. Постає, однак, кілька питань: яка частина зі всіх львівських священників займалася громадською просвітньою діяльністю? якою була частка священників у керівних органах названих громадських організацій? хто з них був найактивніший і зробив найбільший внесок у становлення і розвиток культурно-просвітньої та видавничої справи в Галичині в досліджуваній період?

Розглянемо персональний склад виділів „Матиці” в 1848–1850 і 1864–1870 рр. (дати обумовлені загальними зборами товариства, які переобирали виділ) і Комісії „Народного дому” в 1864–1868 рр. (період до затвердження статуту Інституту „Народний дім”, коли найкраще збереглися протоколи засідань Комісії), виокремимо з них львівських греко-католицьких священників та порівняємо їх кількість із загальною кількістю священників зі Львова¹⁶, які займали достатньо впливові посади, аби бути обраними до керівних органів руських товариств*. Отже, у 1848–1850 рр. за статусом щонайменше 24 священники зі Львова могли брати участь у виділі „Матиці”. З них 13 були учасниками З’їзду руських вчених у 1848 р. (фактично установчих зборів

¹⁴ ЛННБ України ім. В. Стефаника, відділ рукописів, ф. 77, од. зб. 53 / п. 2, арк. 14 зв. (Лист М. Петрушевича до А. Петрушевича, Печенижин, 11 грудня 1856 р.).

¹⁵ ЦДА України у Львові, ф. 362, оп. 1, спр. 171, арк. 72–73 (Копія чернетки листа [М. Куземського] до Г. Яхимовича, Львів, 22 липня (3 серпня) 1852 р.).

¹⁶ Див.: *Blazejowskyj D. Historical šematism of the Archeparchy of L’viv (1832–1944)*. Kyiv, 2004. Vol. I: Administration and Parishes. P. 19–25.

* Ми не розглядали тут кооператорів (сотрудників) львівських церков – це були, як правило, молоді священники, які не мали шансів бути обраними до виділів товариств. Жоден із них туди у 1848–1870 рр. не входив. Також враховано не всіх гімназійних вчителів-священників, які працювали у Львові.

„Галицько-руської матиці”), а 11 увійшли до виділів товариства, обраних у 1848 і 1850 рр. У 1864–1870 рр. у виділі „Матиці” та засіданнях Комісії „Народного дому” могли брати участь щонайменше 33 священники зі Львова. З них до складу виділів „Галицько-руської матиці”, обраних у 1864, 1865 і 1870 рр., увійшло 17 осіб; у засіданнях Комісії „Народного дому” брало участь 22 особи. Як видно, приблизно половина львівських греко-католицьких священників із достатньо високим соціальним статусом (крилошани, парохі львівських церков, викладачі університету та духовної семінарії) були членами виділу „Матиці” (ця пропорція була актуальною для 1848–1850 і 1864–1870 рр.) і дві третини з них брали участь у засіданнях Комісії „Народного дому”.

До складу виділів „Галицько-руської матиці” в 1864–1870 рр. входило 28 осіб, зокрема 17 (60 %) священників. У засіданнях Комісії „Народного дому” тоді ж брало участь 36 осіб, з них 22 (61 %) були священниками, але чимало мирян брало участь лише в окремих засіданнях, тоді як основна група священників збиралася регулярно. Як правило, приблизно троє з чотирьох учасників засідань Комісії були в той час священниками¹⁷. Отже, впливові львівські греко-католицькі священники в 60-х роках ХІХ ст. фактично визначали діяльність обох цих інституцій, хоча частина з них не займалася громадською діяльністю.

Найактивнішу участь у діяльності цих організацій брала відносно невелика й згуртована група львівських греко-католицьких священників. До неї належали передовсім Михайло Куземський, який очолював „Матицю” та Комісію „Народного дому” аж до єпископських свячень і виїзду до Холма в 1868 р., професор Яків Головацький, крилошани Михайло Малиновський, Йосиф Кульчицький, Іван Ільницький, Іван Лотоцький, Антоній Петрушевич (у 1860-х роках), Іван Жуковський (у другій половині 1860-х років), гімназійні катехити Іван Гушалеви́ч та Онуфрій Лепкий (у другій половині 1860-х років). Особливим за значенням у цій групі було становище Куземського і Головацького.

Михайло Куземський – один із організаторів і багаторічний голова „Галицько-руської матиці” та Комісії „Народного дому”. Якщо визначати індивідуальний внесок у становлення та розвиток цих інституцій, то найбільший, очевидно, належить саме йому. В періоди, коли тривалий час не скликали загальні збори „Матиці”, діяльністю товариства керував М. Куземський, радячись із кількома найближчими колегами-священниками. Він також належав до групи політичних лідерів галицьких русинів того часу і мав великий авторитет. Впливаючи одночасно на політичне, громадське та церковне життя галицьких русинів, М. Куземський був однією з ключових постатей в історії Галичини 1848–1868 рр. Його внесок у формування генеральної лінії розвитку „Матиці” та „Народного дому” – обережно йти „середнім шляхом”,

¹⁷ Підраховано на основі 12 засідань Комісії Народного дому в 1864–1868 рр. (ЦДА України у Львові, ф. 130, оп. 1, спр. 74–76).

шануючи традиції та оглядаючись на уряд – був дуже значним. Переважна більшість інших львівських греко-католицьких священиків, активно залучених до громадської просвітницької діяльності, поділяла позицію М. Куземського. Саме це дало змогу „Матиці” й Комісії „Народного дому” діяти спокійно, без виразних внутрішніх конфліктів та істотних змін обраного курсу.

Дещо іншою, хоча не менш важливою, була роль Я. Головацького (подібно й А. Петрушевича). Ці діячі надавали „Матиці” інтелектуальної солідності, авторитету товариства вчених. Обоє активно писали та друкувалися, мали репутацію експертів з питань руської історії, мови та літератури. Головацький завжди цікавився видавничою справою, і його внесок у видавничу діяльність „Матиці” був значний. Особливо помітною роль Я. Головацького та А. Петрушевича у формуванні видавничої програми товариства стала в середині 1860-х років, коли вирішено видавати періодичний орган „Матиці”. Ним став „Науковий збірник”, сама назва якого виказувала пріоритети упорядників. Фактично видавнича (а отже, і просвітня) діяльність „Матиці” в другій половині 1860-х років звелася до упорядкування та публікації „Збірника”, який мав характер наукового (науково-популярного) видання з тенденцією переходу в археографічний збірник. „Збірник” не був популярним серед читачів; його занепад означав невдачу просвітньої програми „Галицько-руської матиці”, яку намагалися сформулювати на загальних зборах товариства 1864 і 1865 рр.

Непопулярний формат „Збірника” як переважно наукового видання і великі труднощі, пов’язані з його наповненням і редагуванням після виходу зі складу редакції Я. Головацького та А. Петрушевича, свідчать про дефіцит кадрів, спроможних налагодити ефективну просвітньо-видавничу діяльність. Цим напрямом (ключовим для „Матиці”) мало хто хотів і міг займатися ретельно та успішно. Кілька осіб, які висловили таке бажання, отримали фактично монопольне право визначати вектор видавничої роботи і робили це, зрозуміло, у відповідності з власними переконаннями та уподобаннями. Тому „Збірник”, якого тривалий час із нетерпінням чекала найбільш активна та освічена частина галицьких русинів, відразу став виразно русофільським виданням, заповненим переважно результатами досліджень кількох осіб. Виділ „Матиці” міг лише нарікати на брак охочих дописувати до цього збірника, який швидко розчарував майже всіх читачів.

Кадрова стабільність виділу „Матиці” та Комісії „Народного дому” також сприяла збереженню визначеного напрямку розвитку обох громадських організацій. Фактично обидві інституції були „продуктом” 1850-х років: амбітні плани стосовно „Матиці” в 1848–1850 рр. і „Народного дому” в 1849 р. були швидко (і без суспільного розголосу) пристосовані до реалій наступних років. Сподівання частини руської громади на зміни, пов’язані зі скликанням після тривалої перерви загальних зборів „Матиці” та завершенням спорудження будинку Народного дому, виявилися марними. Покоління діячів, яке умовно можна назвати „поколінням 1848 року” і де природним чином домінували

львів'яни-„святоюрці”, продовжувало керувати інституціями, призначеними для просвіти народу. Ситуація зі „Сборникомъ” „Матиці” та читальнею „Народного дому” свідчить, що лідери цього покоління не могли забезпечити належної реалізації просвітньої програми, яку (але більше у вигляді фрагментів чи певних тематичних блоків) намагалися сформулювати галицькі русини в 50–60-х роках XIX ст.

Показовим у цьому плані є саме розуміння керівниками „Матиці” (у 1860-х роках це були винятково львів'яни, серед яких переважали греко-католицькі священики) інформаційних (просвітніх) потреб руського народу, передовсім простолюду та молоді. Мешкаючи в місті, вони, хоча й не були зовсім відірвані від сільського середовища (усі мали досвід сільського життя), однак не знали, що, крім молитвословів і житій святих, запропонувати селянину¹⁸. Теоретично виділ „Матиці” погоджувався з потребою популярної літератури на господарську і взагалі побутову тематику, з необхідністю забезпечити випускників сільських шкіл, які навчилися читати, світською лектурою, але на практиці львівські просвітники, священики й миряни, не запропонували русинам майже нічого. Як вирок були слова крилошанина Й. Кульчицького на загальних зборах „Матиці” 27 серпня (8 вересня) 1870 р.: „якимъ способомъ выкладати сельскому народу тое (популярні видання. – О. С.)? На какой степени образования стоит нашъ народъ? Мы, жиючи въ мѣстѣ, мало его знаемъ...”¹⁹.

Подібною була ситуація з молоддю. Для неї львівські просвітники могли запропонувати хіба що кілька шкільних підручників, кілька стипендій і кільканадцять місць у бурсі „Народного дому”. Фактично руська молодь, що навчалася в державних школах, була поза увагою керівництва „Матиці”, яке не планувало спеціальної видавничої програми для молоді, навіть не обговорювало

¹⁸ Слід, щоправда, зауважити, що тоді мало хто міг достатньо чітко сказати, якої саме лектури потребував руський селянин. З одного боку, всі, хто мав справу із селянами, могли щось сказати на цю тему, з іншого – навряд чи хтось, за винятком, можливо, кількох осіб, всерйоз вивчав це питання і намагався спрогнозувати еволюцію попиту селян на книжкову продукцію. Принаймні, публікацій у пресі, згадок у листах до „Матиці” чи реплік на загальних зборах товариства на цю тему навіть у 1860-х роках було дуже мало (як приклад допису на цю тему див.: *Отъ Ярославля. (О словесности русской, именно о части еи популярной.)* // Слово. 1865. Ч. 26. 31 марта (12 цвѣтня). Загальний стан селянства і його поточні, ще досить примітивні, читацькі інтереси були відомі. Набагато важче було, однак, передбачити, якими мали б стати руські селяни через 15–25 років, і спрямувати їх розвиток за допомогою друкованого слова в потрібному напрямі. Львівським просвітнім діячам із середовища „Матиці” цього не вдалося зробити. Таке завдання для них було дуже непростим.

¹⁹ Отчетъ засѣданія общаго собранія членовъ Галицко-русской Матицы отбывшагося на д. 27. Августа (8. Сент.) 1870. // Литературный Сборникъ, издаваемый Галицко-русскою Матицею. 1870. Во Львовѣ, [1870]. С. 128.

це питання на загальних зборах і засіданнях виділу. Як наслідок, занурені у власні справи, обтяжені громадською роботою (ті самі люди працювали в кількох товариствах), далекі від реальних інформаційно-освітніх потреб руських селян та руської молоді, бідні інтелектуально й консервативні в організаційно-кадровій політиці, львівські просвітники не виправдали сподівань співвітчизників.

Дехто з русинів з-поза Львова мали свої міркування щодо організації просвітницько-видавничої діяльності. Найяскравішим їх представником був Іван Наумович. Теж представник „покоління 1848 року”, він запропонував і доволі успішно почав реалізовувати принципово іншу просвітню програму в 1870-х роках, коли очевидно стала неспроможність львівських русинів-просвітників зі складу „Галицько-руської матиці” виконати завдання, які перед ними ставили в попередні роки.

Матеріальні ресурси. Дуже важливим було питання про матеріальні ресурси, на які могли розраховувати організатори просвітницької діяльності. Без забезпечення текстами для публікації та коштами на друк видавничої діяльності була приречена на спорадичність і неефективність. Гарантованих наперед ресурсів, які б забезпечили галицьким русинам реалізацію просвітніх і видавничих планів без зайвих клопотів, вони не мали. Пошук та ефективне використання текстів і коштів були ключовими завданнями, які стояли перед керівниками „Галицько-руської матиці” та Комісії „Народного дому”. Тому досліднику цієї теми слід буде дати відповідь на кілька питань, як-от: 1) якою була стратегія пошуку та залучення ресурсів (матеріалів для публікацій і коштів на організацію просвітньої діяльності та виготовлення друкованої продукції); 2) якими були пріоритети львівських керівників просвітнього руху щодо використання залучених ресурсів; 3) наскільки ефективно ці ресурси використовувалися.

Хоча плани заснувати „Галицько-руську матицю” були у львівських русинів ще до 1848 р., однак над її майбутнім видавничим репертуаром організатори, очевидно, всерйоз не задумувалися. Коли ж створення „Матиці” було проголошено, то перші видавничі плани були досить однобокими. Іван Борисікевич писав у вересні 1848 р. Я. Головацькому: „Довѣдавъемъ ся також, що заложенна якась „Матица” пѣдъ зарядомъ консисторскихъ, уже збирає датки и приготовила три письма до друку: Житъе Святого Еустахия, катехизмъ дла (sic) дѣтей и научку Богословіа. Отожь первий обавъ умництва Русинѣвъ”²⁰. Борисікевич тоді ж вирішив реорганізувати це товариство, „щобь не повстидати ся передъ свѣтомъ”; результатом його діяльності був компроміс з „консисторськими” організаторами „Матиці” та перший З’їзд руських вчених. На з’їзді вирішили залучити якнайбільше авторів і розділити між ними завдання. Цей план, який спочатку видавався успішним і цілком у дусі часу (добре

²⁰ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49... С. 242 (Лист І. Борисікевича до Я. Головацького, Львів, 13 вересня 1848 р.).

відповідав популярному тоді гаслу „Соединенными силами”), виявився невдалим: абсолютна більшість потенційних авторів обмежилася лише обіцянками.

Попри цю невдачу, стратегія пошуку матеріалів для публікацій залишалася більше-менше сталою до кінця досліджуваного періоду. Щоразу керівники „Матиці” зверталися до співвітчизників надсилати рукописи, а результат був незадовільним: лише окремі особи відгукувалися на заклики, але їхні тексти не завжди були придатні до друку. Нарешті, на загальних зборах 1870 року виділ „Матиці” констатував, що русини не хочуть писати для товариства, не допомагають навіть обіцянки гонорарів²¹. При цьому „Матиця” не працювала з авторами, не замовляла вже визнаним письменникам (як-от І. Наумович) підготувати окреме видання або й видавничу серію, не замовляла теж переклади актуальних текстів з інших мов. Керівники товариства поклалися на кількох перевірених авторів, які належали до їхнього кола, або на щасливий випадок.

Деякі львівські греко-католицькі священники, які входили до керівництва „Галицько-руської матиці”, самі готували до друку видання просвітнього характеру (або такі, які вони вважали просвітніми) і публікували їх коштом товариства або в інакший спосіб. До них належали передовсім М. Малиновський і Я. Головацький, менше були залучені І. Гушалевич, А. Петрушевич, О. Лепкий. Вони були авторами чи упорядниками головно навчальних видань, молитвословів і катехизмів. Окрім цих, лише кілька (трохи більше десятка) окремих книг і брошур мали просвітнє спрямування: М. Малиновський підготував „Обозрѣніе исторіи церкви рѣсской, израднѣе Галицкой” (1852 р.) та „О великомъ Божіемъ мѣрѣ” (1855 р.)²², Я. Головацький – „Росправу о языцѣ южнорускѣмъ и его нарѣчїяхъ” (1849 р.), „Русскую антологію или выборъ лучшихъ поезій подлинныхъ и переводныхъ” (разом із Б. Дідицьким) (1854 р.), „О первомъ литературно-умственномъ движеніи Русиновъ въ Галиціи со временъ Австрійского владѣнія въ той земли” (1865 р.) і видав (разом із Б. Дідицьким) „Widok przemocy nad słąbą niewinność srogo wywartej. Историческіи записки Θεодосія Бродовича...” (1861–1862 pp.)*,

²¹ Отчетъ засѣданія общаго собранія членовъ Галицко-русской Матицы отбывшагося на д. 27. Августа (8. Сент.) 1870. ... С. 125.

²² Цю книгу, чи не єдине видання „Матиці”, яке мало універсальний просвітньо-природознавчий характер, свого часу не без в’їдливої іронії подав як один із зразків маловартісного руського письменства 1850-х років Іван Франко (*Франко І. Стара Русь // Зібрання творів: У 50 т. Київ, 1982. Т. 37: Літературно-критичні праці (1906–1908).* С. 94–95).

* Це видання у двох частинах мало археографічний характер (публікувалися записки архіпресвітера капітулу Луцької греко-католицької єпархії про реакцію польської шляхти на Волині й Поділлі у 1789 р. на чутки про можливість селянського повстання, яка мала, на думку автора, безпідставно різко дискримінаційний щодо руських священників і русинів загалом характер) і виразно антипольський підтекст.

І. Гушалеви́ч видав „Слово о полкѣ Игоря Святославича” (1850 р.), А. Петрушеви́ч упорядкував „Общерусскій дневникъ церковныхъ, народныхъ, семейныхъ празднико́въ и хозяйственныхъ занятій, примѣтъ и гаданій” (1865 р.), О. Лепкий підготував „Короткое обзорѣние русской письменности. I. Отъ введенія христіянства до пришествія Татаръ” (1869 р.) та „Указатель на употребленіе гдехоторыхъ буквѣ въ руско́й правописи” (1870 р.).

Діяльність священиків-членів виділу „Матиці” як співорганізаторів видавничої програми товариства, рецензентів рукописів тощо також була млявою і значною мірою спонтанною. Іноді пропонували до друку зовсім випадкові тексти²³, часто затримували розгляд поданих до виділу рукописів²⁴. Такі дії негативно впливали на репутацію „Матиці”, породжували зневіру щодо перспектив розвитку товариства. Видавничий репертуар „Галицько-руської матиці”, про що вже йшлося, був випадковим набором різнопланових книг, які не могли істотно вплинути на розвиток галицьких русинів.

Цікавим є питання фінансового забезпечення руської просвітньої програми. Визначені тут пріоритети добре ілюструють реальне, а не декларативне ставлення провідників галицьких русинів до певних напрямів громадської діяльності. Однією з основних і постійних скарг русинів були нарікання на бідність. Коштів не вистачало завжди, і це було однією з причин, якими пояснювали невдачу або недостатній успіх певних заходів.

Просвітня діяльність не була винятком. Її русини розпочинали в 1848 р. також без фінансових ресурсів. Планували, що діяльність новозаснованої „Матиці” будуть забезпечувати спочатку членські внески і дари, а потім прибутки від продажу книг, а створеної пізніше Комісії „Народного дому” – масові пожертви австрійських русинів, а після закінчення будівельних робіт –

Цією публікацією видавці намагалися переконати співвітчизників не вірити закликам вже сучасних їм польських діячів до згоди і спільних дій. Вони в завуальованій формі пояснювали, що поляки ніколи не вважали і не вважають русинів рівноправними партнерами і не відмовляться за сприятливої нагоди дискримінувати їх для досягнення своїх завдань. У даному випадку бачимо, як публікація історичного джерела мала просвітньо-публіцистичну мету.

²³ На засіданні виділу „Матиці” 15 (27) жовтня 1864 р., коли йшлося про видання „чтеня для народа сельского”, М. Куземський запропонував „яко предметъ, до того стосовный” книжечку „Исторія о разореніи послѣднемъ св. гр. Іерусалима”, видану в Санкт-Петербурзі ще в 1765 р. (ЦДІА України у Львові, ф. 148, оп. 2, спр. 7, арк. 5 зв.).

²⁴ 11 (23) травня 1865 р. розглядали поданий виділу „Матиці” ще в 1848 р. рукопис праці Й. Кобринського „Сельское хозяйство”. Його в 1851–1865 рр. оцінили троє рецензентів: їхні висновки були зовсім різними, у дечому навіть протилежними. Після дискусії рукопис повернули авторові для виправлень (Там само. Арк. 9 зв.), і цю працю „Матиця” так і не надрукувала. „Сельское хозяйство” було однією з п’яти (можливо, й більше) праць, що дуже тривалий час чекали на рішення виділу (Там само. Арк. 6).

прибутки від використання його приміщень. Якийсь час так і було, однак згодом, коли слід було переходити на новий рівень розвитку, керівники цих громадських інституцій постали перед питаннями: як і де знайти додаткові кошти і як краще розподілити вже наявні?

Без зайвих роздумів львівські лідери галицьких русинів зробили вибір на користь „Народного дому”. Розбудову цієї інституції проголошували одним із першочергових завдань русинів: народу постійно нагадували про необхідність пожертв, а видимі результати (завершення будівництва) описували з гордістю і захопленням як вираз національного зростання галицьких русинів загалом. „Галицько-руська матиця”, створена раніше як єдина універсальна просвітньо-видавнича організація, непомітно відійшла на другий план і швидко стала незмірно біднішою і слабкішою за майбутній Інститут „Народний дім”.

Головними причинами цього, треба думати, були специфічне бачення шляхів розвитку руського інтелектуального та культурного життя та особисті уподобання львівських керівників галицьких русинів, серед яких домінували священики-„святоюрці”. Їм комфортніше працювалося в Комісії „Народного дому”, ніж у „Матиці”. „Народний дім” із планованою другою міською церквою (яка мала стати, зважаючи на місце розташування, розміри й оздоблення, потужним демонстраційним проектом галицьких русинів) мав у їхніх очах велике символічне значення. На чільне місце замість *просвіти народу* поставили символічний, презентаційний проект. Тому-то „Галицько-руська матиця”, якій бракувало коштів, бо членські внески з часом змаліли, а книги не надто купували, позичала свої кошти Комісії „Народного дому” і тривалий час не видавала майже нічого. Так само дари чи непередбачувані грошові надходження керівники „Матиці” й Комісії (ті ж самі особи) перерозподіляли на користь „Народного дому”.

Це добре ілюструє такий факт. У 1867 р. Я. Головацький отримав у Москві, де тоді перебував, чималу суму грошей на культурні потреби галицьких русинів. Із цих коштів він призначив „Матиці” та Комісії „Народного дому” по 500 руб. Повернувшись до Львова та обмінявши рублі на австрійську валюту, передав кошти М. Куземському, виразно зазначивши на письмі, що наявні 1 725 золотих ринських (зр.) ідуть „въ пользу народного Дома и Галицко-русской Матицы”²⁵. Голова обох товариств М. Куземський спочатку невизначено записав, що Я. Головацький ці гроші „сложилъ въ пользу народныхъ дѣлъ”, а потім витратив їх на потреби лише „Народного дому”²⁶. Трохи згодом ця сума в документах вже значилася як дар „въ ползу дома Народного”²⁷ і була вписана

²⁵ Там само. Ф. 130, оп. 1, спр. 286, арк. 3 (Лист Я. Головацького до Комісії Народного дому, Львів, 15 липня 1867 р.).

²⁶ Там само. Арк. 4.

²⁷ Там само. Арк. 5 (Записка голови Комісії Народного дому М. Куземського, 8 (20) серпня 1867 р.).

в офіційний звіт Комісії „Народного дому”²⁸. Про „Матицю” забули, а навіть половини від 1 725 зр. було достатньо, аби видати кілька книг чи започаткувати видавничу серію.

Комісія „Народного дому” в 1860-х роках посилено накопичувала капітали, необхідні для будівництва церкви. Для цього всі прибутки витрачали не на просвітню діяльність (для планованої читальні навіть не купували необхідне обладнання), а на купівлю нерухомості у Львові, яка з часом мала давати прибутки. У 1869 р., коли нарешті утворено Інститут „Народний дім”, його прибутки склали 25 633 зр. 20 кр. (без банківської позички 19 633 зр. 20 кр.), видатки 27 641 зр. 58,5 кр. Усі видатки, крім двох стипендій Блажкевича (160 зр.) і витрат на декламаторський вечір (122 зр. 43 кр.), на раму до портрету М. Куземського (100 зр.) та допомоги (170 зр.), йшли на сплату податків, боргів і відсотків на них, а також на утримання нерухомого майна. Серед майна Інституту були й бібліотека із 4 500 томів книжок, 217 картин, літо- і фотографій, 947 монет, 258 зразків мінералів, однак „все тое вещество не уложено еще якъ подобае; недостаеъ бо нынѣ мѣстця, где бы поукладати все рядомъ по систематѣ, а поколь церковь не построится, запрятывати комнаты съ убыткомъ чинша не можемъ”. Була ще бурса з окремим бюджетом, де утримували 22 учнів²⁹. Таким чином, Комісія „Народного дому” просвітньою діяльністю по суті не займалася, приділяючи час лише управлінню майном та розподілу стипендій.

Про бажання керівництва Комісії використати всі нагоди, аби отримати якнайбільший прибуток, свідчить ще такий факт. У 1857 р. до М. Куземського звернувся І. Наумович з пропозицією видати коштом „Народного дому” свою збірку для сільських дітей. Цю пропозицію прийняли з умовою, що половина прибутків піде на користь „Народного дому”, а інша – у фонд стипендії Якова Геровського³⁰. Планували, що прибутки, зважаючи на популярну тематику видання, таки будуть, а відтак передбачали продовження серії. У 1858 р. книжечку надрукували³¹ накладом 1 000 прим.³² Далі було формування ціни. Маленьку збірку для дітей продавали дорого, по 30 кр., бо М. Куземський так наказав встановити ціну: „прошу видатки на паперь, печатанье, оправу и прочое счислити и послѣ того розрахovati, почему припаде единый экземпляръ; цѣну

²⁸ Справозданіе комисіи предстоящей дѣламъ Народного Дома и созидаемой второй городской церкви во Львовѣ за годъ 1867 // Слово. 1868. Ч. 25. 27 марта (8 апрѣля).

²⁹ *Кульчицкій І.* Отчетъ Комисіи предстоящей дѣламъ русского Института „Народного Дома” во Львовѣ за годъ 1869 // Слово. 1870. Ч. 8. 27 января (8 февраля).

³⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 130, оп. 1, спр. 198, арк. 5–5 зв. (Чернетка листа М. Куземського до І. Наумовича, Львів, 1 (13) лютого 1858 р.).

³¹ *Наумовичъ І.* Повѣсти къ домашномѣ читанью для оучающейся молодежи. Львовъ, 1858.

³² ЦДІА України у Львові, ф. 130, оп. 1, спр. 198, арк. 6.

тую удвоити, а сверхъ того додати еще 3–6 кр. новыхъ – а то дати має цѣну продажную єдного ежемплара”³³. Утім, заробити на виданні для дітей не вдалося: у 1861 р. прибутки від продажу книжечки навіть не покрили витрат друку³⁴, а Комісія „Народного дому” більше не фінансувала видавничих проєктів.

„Галицько-руська матиця” мала набагато менші прибутки і видатки, ніж Комісія „Народного дому” (в середньому 2–3 тис. зр. на рік у 1863–1870 рр.). У деякі роки товариство витрачало майже всі прибутки на видавничу діяльність, але були й часи, коли вона займала тільки незначну частку в структурі видатків „Матиці”. Отже, незважаючи на постійні скарги на брак коштів, вільні гроші в скарбниці товариства були. Керівництво „Матиці” іноді витрачало ці кошти на купівлю цінних паперів. Особливо це стало помітно зі середини 1860-х років. Так, у 1865 р. з цією метою було витрачено 3 680 зр. 58 кр. (а на видавничу діяльність лише 452 зр. 33 кр.)³⁵, у 1867 р. ці цифри були відповідно 1 652 зр. 1 кр. і 407 зр. 94 кр.³⁶, у 1868 р. – 1 125 зр. 12 кр. і 1 152 зр. 25 кр.³⁷, у 1869 р. – 414 зр. 20 кр. і 850 зр. 95 кр.³⁸, у 1870 р. – 683 зр. 1 кр. і 981 зр. 37 кр.³⁹ Усього за ці роки (окрім 1866 р., за який немає даних) на видавничу діяльність витрачено 3 844 зр. 84 кр., а на купівлю цінних паперів – 7 554 зр. 92 кр., тобто майже вдвічі більше.

³³ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62... С. 419 (Лист М. Куземського до Я. Головацького, Перегинськ, 23 листопада (5 грудня) 1858 р.). Цікаво, що в первісному варіанті (чернетці) цього листа М. Куземський пропонував додати „сверхъ того” лише 3, а не 3–6 кр. (ЦДІА України у Львові, ф. 130, оп. 1, спр. 198, арк. 8 зв.). Сам І. Наумович передбачав, що його книжечка продаватиметься за 12–15 кр. [Там само. Арк. 3 (Лист І. Наумовича до М. Куземського, Коростно, 22 грудня 1857 р.)].

³⁴ Там само. Арк. 17. Витратили 167 рн. 36 кр., а отримали в 1859–1861 рр. 125 рн. 43 кр. Як бачимо, собівартість одного примірника була 16,7 кр., так що наказ М. Куземського щодо визначення ціни виконали не повністю, однак і наявна ціна (30 кр.) видавалася покупцям зависокою.

³⁵ Росчисленіе кассы литературного общества Галицко-русской Матицы за время отъ 1 Января до послѣднаго Декамврія 1865 года // Науковий збірник издаваемый литературнымъ обществомъ Галицко-русской Матицы. 1866. Во Львовѣ, 1866. С. 7.

³⁶ Росчисленіе кассы литературного общества Галицко-русской Матицы за время отъ 1 Января до послѣднаго Декамврія 1867 г. // Науковий збірник издаваемый литературнымъ обществомъ Галицко-русской Матицы. 1868. Во Львовѣ, 1869. С. 381.

³⁷ Росчисленіе кассы литературного общества Галицко-русской Матицы за время отъ 1. Января до послѣднаго Декамврія 1868 г. // Там само. С. 385.

³⁸ Росчисленіе кассы литературного общества Галицко-русской Матицы за время отъ 1. Января до послѣдняго Декамврія 1869. // Литературный Сборникъ издаваемый Галицко-русскою Матицею. 1869. Во Львовѣ, [1870]. С. 269.

³⁹ Росчисленіе кассы литературного общества Галицко-русской Матицы за время отъ 1. Января до послѣдняго Декамврія 1870 г. // Литературный Сборникъ издаваемый Галицко-русскою Матицею. 1870. Во Львовѣ, [1871]. С. 145.

Товариство „Галицько-руська матиця” у другій половині 1860-х років більше нагадувало біржового гравця, ніж просвітньо-видавничу інституцію. Операції з цінними паперами та отримання прибутків від капіталу займали провідне місце в діяльності товариства⁴⁰. Відсотки з цінних паперів принесли „Матиці” за 1865 і 1867–1870 рр. 2 640 зр. 65 кр., тоді як продаж друкованої продукції товариства – лише 3 259 зр. 45 кр., тобто 80 % від тих коштів, що заробляла „Матиця” продажем книг, можна було отримати без зайвих зусиль, тримаючи в сейфі цінні папери.

Отже, Комісія „Народного дому” в середині та другій половині 1860-х років зосередилася на інвестиціях у нерухомість (купували кам’яниці поблизу будинку „Народного дому”), а „Галицько-руська матиця” активно купувала цінні папери. Ці фінансові операції сприяли повільному накопиченню капіталу й дали змогу Інституту „Народний дім” за кілька десятиліть завершити будівництво другої міської церкви, а „Матиці”, зупинивши майже повністю видавничу діяльність, придбати в 1877 р. власний будинок. Наведені факти не тільки ілюструють ставлення львівських суспільних лідерів до просвітньої та пов’язаної з нею видавничої діяльності, а й добре висвітлюють їхні пріоритети в громадській діяльності загалом. Постійне усвідомлення недостатності матеріальних ресурсів породжувало в них прагнення накопичувати, володіти нехай і невеликим, але капіталом. За спробами дотягтися до заможних власників, хоч у чомусь з ними зрівнятися і отримати (бодай для окремих проектів) співмірні можливості, львівські провідники на чолі з крилошанами відсували на другий план поточну рутинну культурно-просвітню роботу.

Брак коштів не був головною проблемою. Галицькі русини часто бралися видати книгу чи розпочати видавничу серію, маючи лише кілька сотень або й кілька десятків золотих ринських у кишені – „Матиця” ж оперувала тисячами. Проблема була в тому, що керівники товариства не вірили у фінансовий успіх справи, розчарувавшись ще в 1850-х роках слабким збутом видань. Їм здавалося, що вкласти все у книги – це авантюра, яка неминуче призведе до розтрати всіх накопичених капіталів і банкрутства товариства. З точки зору іміджу, як особистого, так і руської справи загалом, цього ніяк не можна було допустити. Необхідно було підтримувати життєдіяльність „Матиці”, зберігаючи належну повагу з боку своїх і чужих та сподіваючись на кращі часи. Вже наприкінці 1860-х років „Галицько-руська матиця” остаточно перейшла в режим самозбереження без розвитку, а Інститут „Народний дім”, ігноруючи почастилі заклики підтримати фінансово той чи інший проект або нарешті впорядкувати

⁴⁰ Із середовища керівників „Матиці” та членів Комісії „Народного дому” вийшла навіть думка, що „Матиця” свою діяльність має оплачувати лише відсотками від капіталу, сам же „коренний капітал” слід зберігати недоторканим (Ізь Львова. (Рекляма оть комисіи Дома народного) // Слово. 1865. Ч. 72. 11 (23) септембрія). Подібної вимоги в статуті товариства не було.

бібліотеку і відкрити читальню, повільно накопичував кошти на будівництво у Львові так званої другої міської церкви.

Оцінка просвітньої діяльності. Як самі галицькі русини в середині XIX ст. оцінювали діяльність громадських організацій, які мали займатися просвітньою і видавничою діяльністю? Галицькі русини (йдеться передовсім про суспільно активну їх частину) позитивно сприйняли проголошення просвітньої програми товариства „Галицько-руська матиця”. Так само вони вітали ідею розбудувати „Народний дім”, що почали розглядати як всенародну справу. „Матиця” якось непомітно відійшла на другий план і привертала менше уваги. Однак інтерес до її діяльності, хоча й серед меншості руської інтелігенції Галичини, був постійно присутній.

Коли перші схвальні відгуки минули, а здобутки товариства в першій половині 1850-х років виявилися меншими за очікувані, з’явилися критичні статті у пресі. Їх було мало, однак певну реакцію вони викликали. „Матиці” закидали передовсім пасивність⁴¹, що було очевидним і визнавалося навіть членами її виділу в приватних листах⁴². Публічна критика спричинила бажання керівників товариства дати відповідь. Голова товариства М. Куземський пояснив, що „общество не має причини ослабѣвати дѣломъ, но овшѣмъ, крѣпитса въ надѣи на бѣдѣчнѣсть, неѣводитса блистательними корыстьми настоаючи хвилѣ, но постигае съ огладностію цѣль вышшѣ и плоды зрѣлѣ постоаннѣ”, далі продовжив: „Не въ томъ дѣло, напечатати книгъ много, абы лежали безъ покѣпѣ, тако капиталъ мертвый, и лишитиса всакихъ средствъ и способности до дѣланіа дальшого. По сей причинѣ долженъ выдѣль въ издаванію книгъ имѣти взглядъ на нынѣшніи обстоятельства, на просвѣщеніе народа и происходачіи изъ того оумственнѣи требованіа его”, додавши, що „вознамѣраючи истинное просвѣщеніе народа, не може Матица що то бѣдѣ тископечатати, но выдѣль долженъ изберати старанно, чтобы намѣренію томѣ вѣрно послѣжило”⁴³. Ці тези, написані в 1855 р., могло підтримати керівництво „Матиці” і в 1860-х роках – його позиція залишалася загалом незмінною.

Політичні зміни в Австрії 1860–1861 років породили нові очікування в руських активістів щодо інтенсифікації просвітницько-видавничої діяльності.

⁴¹ Зь Коломыйского округа (Вопросъ, касающійса Галицко-Руской Матицы) // Зоря Галицкая (Львів). 1852. Ч. 87. 5 листопада; Изъ Жолковского // Вѣстникъ часопись политическа для Русиновъ Австрійской державы (Відень). 1855. Ч. 24. 23 марта (4 априля).

⁴² Я. Головацький у листі до В. Ганки делікатно зауважив: „желательно было бы [...] во всемъ дѣйствованіи Матицы, больше рѣшимости и дѣятельной жизни” [Письма къ Вячеславу Ганкѣ изъ славянскихъ земель / Издаѣ В. А. Францевъ. Варшава: Типографія Варшавскаго Учебнаго Округа, 1905. (Матеріали для історії славянської філології). С. 229 (Лист Я. Головацького до В. Ганки, Львів, 7 (19) липня 1856 р.)].

⁴³ Изъ Львова въ Листопадѣ // Вѣстникъ часопись политическа для Русиновъ Австрійской державы. 1855. Ч. 90. 16 (28) ноемврія.

Вони особливо посилилися в 1864–1865 рр., коли відбувалися загальні збори товариства. Здавалося, що настала сприятлива нагода почати все заново, врахувавши минулі помилки. Низку пропозицій, головню щодо видавничого репертуару, проголосили на загальних зборах; з'явилися теж відповідні публікації в пресі⁴⁴. Швидко, однак, зростало розчарування. „Матиця” не виправдовувала сподівань. Першими її жорстко розкритикували народовці⁴⁵, потім з'явилися критичні публікації в газеті „Слово”. Дописувачі критикували „несогласіє” „Матиці” „сь загаломъ нашего читательства що-до наставленья, якого наша словеснѡсть держатися має”⁴⁶ та надмірну обережність у видатках на видавничу діяльність⁴⁷, недостатню увагу до галицької провінції⁴⁸. Найбільше критики викликала видавнича програма товариства, яку визнавали відверто невдалою, а „Науковый / Литературный сборникъ” непопулярним і для абсолютної більшості русинів непотрібним⁴⁹. Кульмінацією стали загальні збори товариства 1870 року, коли діяльність виділу „Матиці” відкрито критикували деякі його ж члени⁵⁰.

Загалом критика переважала. Схвальних відгуків про діяльність „Матиці” не було. Щоправда, була спроба члена виділу В. Площанського у „Слові” пояснити стан справ і виправдати керівництво товариства⁵¹. Однак ця критика не була персональною. Фактично критикували стратегію діяльності „Матиці”, але не її керівників. Більшість критичних зауважень мала загальний характер: вони відображали розчарування роботою товариства серед галицьких русинів, але не більше. Бракувало конкретних пропозицій, готовності взяти на себе частину праці. Ці закиди виділ товариства завжди міг відхилити, покликаючись

⁴⁴ Зъ Домаморичъ // Слово. 1864. Ч. 51. 27 червця (9 юлія); Оть Ярославля. (О словесности руской, именно о части еи популярной.) // Там само. 1865. Ч. 26. 31 марта (12 цвѣтня).

⁴⁵ Качала С. Галицько-Руська Матиця і її ціль // Мета (Львів). 1865. Ч. 4. 31 марта (12 цвѣтня). С. 111–120; Ч. 5. 15 (27) цвѣтня. С. 135–146; Климковичъ К. Завданне 3-го збору Галицько-Руської Матиці // Там само. Ч. 10. 30 червця (12 липця). С. 289–303; Згарський Є. Дотеперішнє становиско Галицько-руської Матиці // Там само. Ч. 11. 27 липця (8 серпня). С. 327–332.

⁴⁶ И. Зъ-пѡдъ кордону. (Передъ засѣданьемъ Матицѣ.) // Слово. 1865. Ч. 52. 3 (15) липця.

⁴⁷ И. Зъ-пѡдъ кордону // Слово. 1865. Ч. 78. 2 (14) октоврія.

⁴⁸ Новинки. Изъ Покутья // Слово. 1869. Ч. 9. 29 января (10 февраля).

⁴⁹ Див., наприклад: Онисим. Огляд Літературний // Правда (Львів). 1870. Ч. 2. С. 84–88; Гр. Изъ-подъ Львова. (О народномъ просвѣщеніи.) // Слово. 1871. Ч. 50. 26 іюня (8 іюля).

⁵⁰ Отчетъ засѣданія общого собранія членовъ Галицко-русской Матицы отбывшогося на д. 27. Августа (8. Сент.) 1870... С. 124–126. Щоправда критичний виступ І. Гушалевича був радше імітацією справжньої критики.

⁵¹ Гр. Изъ-подъ Львова. (О народномъ просвѣщеніи.)... [Зауваження редакції „Слова” (В. Площанського)].

на об'єктивні труднощі. Натомість Комісія „Народного дому” уникла чітко висловленої критики в пресі. Навіть дописувачі, які були незадоволені діями керівництва „Матиці”, мовчали або позитивно оцінювали діяльність Комісії. Щоправда, дуже затягувалося відкриття бібліотеки та читальні в „Народному домі”, однак це турбувало більше окремих львівських русинів, а не ширшу громадськість.

Львівські греко-католицькі священники, члени виділу „Галицько-руської матиці” та Комісії „Народного дому”, часто скаржилися на перевантаженість роботою на основних посадах, у громадських організаціях, на політичних акціях чи у представницьких органах влади. Вони, як вважали, виконували патріотичний обов'язок, несли тягар виконання численних завдань. Не було таємницею, що ці люди займалися організацією просвітньо-видавничої роботи не тому, що відчували до неї особливе покликання, а тому, що мусили, бо мешкали у Львові, а їх високий суспільний статус автоматично давав їм найбільші шанси увійти до керівництва громадських організацій. Усі вони були особами добре відомими і достатньо впливовими, аби очікувати на повагу співвітчизників. Їхнє середовище було достатньо монолітним, а позиція з низки ключових питань – узгодженою. Внутрішньої опозиції не було, точніше, можливі розбіжності в поглядах щодо стратегії і тактики розвитку „Матиці” й „Народного дому” не виходили поза межі вузького кола. Керівники обох громадських організацій вважали, що роблять усе можливе в складних для русинів умовах, і не розглядали себе винуватцями невиконання багатьох задекларованих завдань, яким слід піти у відставку.

Усе це визначальним чином впливало на формат критичних відгуків. Глибокої оцінки поточного стану просвітньо-видавничої діяльності, головних завдань, проблем і можливих шляхів їх подолання ніхто не зробив. Навіть І. Наумович, уже відомий на початку 1870-х років письменник і публіцист, обмежився м'якою критикою і недомовками, паралельно розпочавши власні просвітньо-видавничі проекти. Галицькі русини наприкінці 1860-х років не були готові до комплексної оцінки результатів діяльності своїх лідерів, як з огляду на їх суспільне становище, так і через власну відносно незначну включеність у культурно-просвітню роботу.

Як можна зі сучасної історіографічної перспективи оцінити діяльність львівських греко-католицьких священників як виконавців просвітньо-видавничої програми? Вона справді була малоуспішною. Це стало очевидним уже в середині 1850-х років. Шансу розпочати все заново, що з'явився в 1860-х роках, не використали. Просвітня і видавнича діяльність, проголошена в 1848 р. пріоритетним напрямом, не належала в керівників-„святоюрців” до найважливіших справ. Їхнє ставлення до цього сегменту громадської діяльності як другорядного (хоча й необхідного) було неможливо приховати від активної частини галицько-руської інтелігенції – відповідно, рівень суспільної підтримки планів і дій львівських просвітників був низький. Логічним наслідком еволюції

„Галицько-руської матиці” в другій половині 1860-х років стало ще більше уповільнення (майже до повної зупинки) діяльності товариства в наступному десятилітті з втратою позицій на користь новозаснованих товариств „Просвіта” та імені Качковського.

З іншого боку, рівень освіченості, громадянської та національної свідомості галицьких русинів хоча повільно, але зростає. Руська молодь початку 1860-х років уже значно відрізнялася від покоління 1848 року. Руське селянство на початку 1870-х років було готове засновувати читальні, про що ніхто ще десять років перед тим навіть не думав. Можливо, заслуга власне „Матиці” чи Комісії „Народного дому” в цих зрушеннях була невеликою. Однак львівські організатори громадського і політичного життя галицьких русинів не вважали жодну організацію самостійним чинником. Перебуваючи під польським тиском, вони бачили русинів у відстоюванні ними громадянських і національно-культурних прав єдиним цілим. Тому-то не було принциповим, чи досягне конкретне товариство „Галицько-руська матиця” певних статистичних показників щодо виданих книг і проданих примірників – йшлося про здобутки галицьких русинів загалом. Переважання осіб духовного стану серед керівництва просвітніх організацій також накладало відбиток: було прийнято вважати, що русини, які намагаються відстояти і розвинути власну ідентичність, діють правильно і матимуть у цьому Божу підтримку. Окремі помилки та прорахунки не мали в такій ситуації істотного значення. Усвідомлення недосконалої й поверхневої власної просвітньої роботи лише починало в лідерів галицьких русинів кристалізуватися наприкінці 1860-х років. У наступному десятилітті воно стане беззаперечним і спонукатиме шукати нові варіанти й формати організації просвітницької та пов’язаної з нею видавничої діяльності.

Утім, попри недостатню реалізацію планів просвітньої і видавничої роботи громадськими організаціями галицьких русинів, вони утвердилися у Львові середини XIX ст., стали невід’ємною частиною міського простору. Згодом з’являтимуться нові товариства, вплив на них греко-католицького духовенства слабнучиме, а провідні позиції займе світська інтелігенція. Із 1880-х років громадська активність русинів у Львові буде посилюватися, сприяючи перетворенню багатоетнічного культурного простору Львова як адміністративного центру Галичини.

The organization of enlightening and publishing activity in Lviv: payment of the Greek Catholic clergy (1848–1870)

Oleksandr SEDLIAR

*Ivan Franko National University of Lviv,
Scientific Library, the Bibliographical Research Department,
5 Drahomanov str., Lviv 79601, Ukraine
ol.sedlyar@gmail.com*

The Greek Catholic church was occupied an important place in the city space of Lviv of XIXth century, which, except other tasks, engaged in enlightening work among Galician Ruthenians. Enlightening and publishing activity of the Lviv Greek Catholic clergy and some Lviv societies in 1848–1870 were considered in this article. There are selected five basic thematic blocks: understanding the Lviv Greek Catholic clergy of enlightening and publishing activity; the organizational structure within the framework of which Ruthenians were engaged in cultural work (society „Halytsko-Ruska Matytsia” and Commission of „Narodnyi Dim”); using by these organizations of Lviv clergy’s skilled potential; resources (materials for printing editions and money for organization of enlightening activity) of the mentioned public organizations; estimation of Galician Ruthenians’ enlightening activity, which was managed foremost by the representatives of the Lviv Greek Catholic clergy. The leaders of the Ruthenian enlightening movement of 1850–1860s didn’t execute their tasks in general. However, results of their work mostly caused and pre-ordained the general consisting of Ruthenian public and intellectual life in Galicia and executors’ worldview and organizational characteristics of the executors.

Keywords: Lviv in 1848–1870, Greek Catholic clergy, enlightening and publishing activity of Galician Ruthenians, society „Halytsko-Ruska Matytsia”, Commission of „Narodnyi Dim”.

Organizacja oświatowej i wydawniczej działalności we Lwowie: wkład kleru greckokatolickiego (1848–1870)

Oleksander SEDLAR

*Lwowski Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franki,
Biblioteka Naukowa, Dział Informacji Naukowej i Bibliografii,
ul. Drahomanowa 5, Lwów 79601, Ukraina
ol.sedlyar@gmail.com*

Ważne miejsce w przestrzeni miasta Lwowa XIX w. zajmował Kościół greckokatolicki, który, oprócz innych zadań, organizował oświatę wśród galicyjskich Rusinów. W artykule przedstawiono oświatową i wydawniczą działalność lwowskiego

kleru greckokatolickiego i niektórych towarzystw działających na terenie Lwowa w latach 1848–1870. Wyodrębniono pięć głównych bloków tematycznych: rozumienie przez lwowski kler greckokatolicki działalności oświatowo-wydawniczej; struktura organizacyjna, w ramach której Rusini zajmowali się pracą oświatowo-kulturalną (towarzystwo „Matyca Hałycko-Ruska” i Komisja „Domu Ludowego”); wykorzystanie przez te organizacje potencjału kadrowego lwowskiego kleru; materialne zasoby (materiały dla drukowanych wydań i koszty ponoszone na organizację oświatowej działalności) wspomnianych powyżej organizacji społecznych; ocena oświatowej działalności Rusinów galicyjskich, którą kierowali przede wszystkim przedstawiciele lwowskiego kleru greckokatolickiego. Akcentowano, że liderzy ruskiego ruchu oświatowego z lat 50–60. XIX w. w ogóle nie wykonywali swoich zadań, na co wpływ miał ogólny stan ruskiego życia społecznego i intelektualnego w Galicji.

Słowa kluczowe: Lwów w latach 1848–1870, kler greckokatolicki, oświatowa i wydawnicza działalność Rusinów galicyjskich, towarzystwo „Hałycko-Ruska Matyca”, Komisja „Domu Ludowego”.